

memorii | jurnale

Gânditorul elvețian Denis de Rougemont (1906–1985) a întemeiat curentul personalist în filozofia europeană. Își începe cariera ca editor al unor importante volume de filozofie (Kierkegaard, Barth, Berdiaev, Ortega y Gasset) la editura Je sers. În anii '30 contribuie la înființarea a două reviste care promovează grupările personaliste din care face parte, *Esprit* și *Ordre Nouveau*, semnând de asemenea articole în *Nouvelle Revue Française*. Între 1935 și 1936 este lector de literatură franceză la Universitatea din Frankfurt, perioadă reflectată în *Jurnalul din Germania*, excepțională mărturie a nazificării țării. În 1939 publică una dintre cărțile marcante ale eseisticii europene, *Iubirea și Occidentul*. În timpul războiului se refugiază în Statele Unite, unde lucrează la secția franceză a Vocii Americii, scriind totodată o altă operă importantă, *Partea Diavolului* (1942). Revenit în Europa, se dedică mișcării intelectualilor pentru federalizarea vechiului continent și înființază grupuri de reflecție și de acțiune în vederea îndeplinirii acestui deziderat vital.

Opere: *Le Paysan du Danube* (1932), *Politique de la Personne* (1934), *Penser avec les mains* (1936), *Journal d'un intellectuel en chômage* (1937), *Journal d'Allemagne* (1938; *Jurnal din Germania, 1935–1936*, Humanitas, 2018), *L'Amour et l'Occident* (1939, revizuită în 1956 și 1972), *Mission ou démission de la Suisse* (1940), *La Part du Diable* (1942/1944; *Partea Diavolului*, Humanitas, 2006), *Journal des deux mondes* (1946; *Jurnal din două lumi, 1939–1946*, Humanitas, 2018), *L'Europe en jeu* (1948), *Lettres aux députés européens* (1950), *L'Aventure occidentale de l'Homme* (1957), *Fédéralisme culturel* (1965), *Les Mythes de l'Amour* (1972), *L'Avenir est notre affaire* (1977), *L'Ecrivain et la politique: les problèmes de l'engagement* (1978).

DENIS DE ROUGEMONT

JURNALUL UNEI EPOCI
1926–1946

Jurnal din două lumi

Traducere din franceză de
Emanoil Marcu și Vlad Russo

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
Minunatele vremi de-odinioară ale prezentului	9
Jurnal de așteptare	11
Interludiu	26
„De vreme ce acum sunt soldat...”	27
Anecdote și aforisme	49
Interludiu	69
Drumul spre Lisabona	71
Primele contacte cu Lumea Nouă	86
Călătorie în Argentina	113
Interludiu vamal	130
Singurătate și prietenie	132
Interludiu	163
America în război	165
Virginia	181
Interludiu. Memoria Europei	193
Șocul păcii	194
Jurnalul unei întoarceri	225
Urâtele vremi ce se anunță	236

CUVÂNT ÎNAINTE

Dacă Jurnalul unui intelectual în șomaj descria Franța dintre cele două războaie, iar *Jurnalul din Germania* prezenta hitlerismul ridicat împotriva ei și împotriva întregii Europe, în acest al treilea volum, acțiunea se petrece mai ales în Elveția și America, în timpul războiului, dar și în alte țări – Olanda, Portugalia, Argentina –, și are drept adevărat subiect nu o națiune, un regim, ci neorânduiala unei epoci, privită de aproape.

La fel ca precedentele, acest jurnal nu este cu-adevărat „intim“. (Mi se întâmplă să țin și dintr-astea, dar le păstrez doar pentru uz personal.) Din toate însemnările și reflecțiile pe care le-am scris vreme de șapte ani – unele dintre ele au apărut la data redactării, ca reacție la eveniment – am făcut o selecție, eliminând confesiunea și nepăstrând în general decât fragmentele pe care le socoteam semnificative pe atunci. Dacă am avut totuși grijă să indic, ici și colo, prin scurte aluzii măcar, anumite împrejurări private, asta se datorează faptului că e important uneori să situezi subiectul care descrie în raport cu obiectele descrierii sale, fie și numai pentru a oferi o cheie de corecție. Linia orizontului depinde în orice clipă de locul în care ne aflăm, ea se deplasează și se schimbă, și se poate spune că o purtăm cu noi. La fel se întâmplă cu majoritatea observațiilor noastre asupra unor fapte socotite obiective. Iată de ce efortul de a rămâne discret al autorului cel mai hotărât să nu vorbească defel despre sine se vede dejucat de chiar descrierile pe care ni le propune,

și care nu sunt decât partea de mister a tot ce-și închipuia că trece sub tăcere sau disimulează. La urma urmei, indiferent de subiect, spunem totul, dacă cititorul are auzul fin. Nu mai rămâne deci decât să-l distragem pe acest cititor, să-i îndreptăm atenția către subiecte pe care le socotim mai demne de a-i reține atenția: cutume, anecdote și peisaje. Asta vom și găsi în această nouă culegere de însemnări asupra *existenței* din timpul meu – acea existență despre care Istoria nu va vorbi, cea mai reală.

(D.R.)

MINUNATELE VREMI DE-ODINIOARĂ ALE PREZENTULUI

19 martie 1939

„Führerul și-a petrecut noaptea la Hradčany.“

După Viena, odată cu Praga, moare o întreagă Europă. O Europă a sentimentului, patrie nostalgică a tuturor celor atinși de romantism – încă un paradis pierdut! Dar adevăratele paradisuri sunt întotdeauna pierdute: se nasc în clipa când le pierdem.

Amintiri de la Salzburg și Praga, Mozart și Rilke, și Viena lui Schubert – la ceasul când națiunile se prăbușesc în barbaria uniformă – le văd înălțându-se radioase în lumina nesfârșită a unei seri de vară, după furtună, înainte să se lase noaptea, într-o slavă sfâșietoare și sublimă, ca vocile secunde ale lui Schumann. Un nou mit prinde aripi chiar în sânul catastrofei. O întreagă epocă, o atmosferă muzicală ni se întipărește brusc în suflet, idealizată. Se nasc încă o dată „minunate vremi de-odinioară“, chiar în apropierea noastră...

Pentru strămoșii noștri, minunatele vremi de-odinioară se aflau departe în trecut, în legendă, atât de departe, că nimeni nu le văzuse aieva. Dar pentru mulți dintre noi, ele reprezintă deja vremea dinaintea războiului, amintirile copilăriei noastre. Și iată că, brusc, acest Timp Pierdut e și mai aproape: e anul trecut, alaltăieri, poate chiar astăzi!

Chiar așa, poate că trăim, aici, în acest Paris al lunii martie 1939, ultimele zile ale minunatelor vremi de-odinioară ale Europei. Zile de răgaz acordate unei libertăți de care

abia dacă eram conștienți, fiindcă ea era felul nostru absolut firesc de a respira și de a gândi, de a merge de colo-colo și de a ne ocupa de grijile noastre, de plăcerile noastre personale.

Cât timp de-aci înainte, câte săptămâni vom mai putea gusta acest răgaz, simțind că prelungim o existență pe care fiii noștri o vor numi fericire de a trăi? Simțim deja că lumea a alunecat într-o epocă stranie și brutală, în care aceste forme de viață care ne mai sunt încă proprii nu mai pot împlânzi destinul. Fie că tiranii ne copleșesc, fie că o tresărare ne îndeamnă să rezistăm, va trebui să schimbăm ritmul și să ne îndreptăm ținuta, să ne încordăm toate forțele, să mobilizăm inimile... Aceasta e crima dictaturilor: nu ucid libertatea doar în țările în care băntuie, ci și la vecini, pe care-i zguduie cu provocări grosolane. Libertatea nu poate supraviețui unor atari șocuri. Căci ea este într-adevăr ca un vis, un vis fericit în care putem circula fără opreliști, păstrând uneori conștiința surdă a unui miracol. Ea este și o operă de artă care nu acționează decât prin atmosferă, prin farmecul pe care-l instaurează. Ingenioase legi omenești nu vor fi niciodată de-ajuns ca s-o asigure: e nevoie aici de acel climat sentimental, acel gen de firesc care ia naștere dintr-o înțelegere tacită, dintr-o încredere, aproape dintr-o nepăsare...

Toate astea au fost puse de curând sub semnul întrebării de uzurpatorul de la Hradčany. Și odată ce a făcut asta, si-lindu-ne să devenim realiști în felul lui, farmecul vieților noastre e distrus. Suntem asemeni celui care se trezește și se mai bucură încă, preț de câteva clipe, de deliciale unui vis neîncheiat. Dar știe că totul s-a sfârșit.

Scurtă dispensă, cât să ne amintim puțin... Trebuie să ne trezim. Trebuie să ne arătăm hotărât în lumina crudă a veacului mecanic, să-i acceptăm pentru o vreme legile, păstrând, dacă se poate, în inimile noastre, acel drept de a iubi, acea bunătate omenească, mai inutilă ca niciodată, dominatoare și batjocorită.

JURNAL DE AȘTEPTARE

Pardigon. Côte des Maures, aprilie 1939

Oamenii care țin un jurnal intim sunt de obicei ființe care se caută pe sine sau care, pentru a se domina mai bine, fixează câteva instantanee grăitoare despre ei înșiși. În ce mă privește, eu am renunțat să mă caut, să mă examinez cu curiozitate. Adevărata mea dorință ar fi să mă dau celorlalți, aproape în sensul în care spunem: om vedea noi ce-o să dea întrebuițându-l. Și tocmai din lipsă de întrebuițare și de prilejuri, din lipsă de acțiune cu-adevărat totală și angajantă, încep aici, pentru prima oară, un soi de jurnal de așteptare – așa cum vorbim de o sală de așteptare. Între două trenuri, între două opere, dar mai ales: între acel soi de pace pe care ne-a lăsat-o în urmă iarna și războiul care se întoarce pentru a ne avertiza, în pragul unei primăveri pe care o denaturează.

Chef de scris, lipsit de conținuturi. Chef de a nota idei disperate, fapte mărunte fără semnificație, sau mai degrabă nesemnificând nimic care să poată fi folosit imediat... Fiindcă nici o operă nu mai poate fi concepută când viitorul imediat e de neconceput.

Orice creație necesită un respiro, un spațiu care să nu fie măsurat și un timp care să nu fie ritmat decât de legile intime ale subiectului ce fascinează. Fiecare operă își dorește și își creează un timp al ei, în viața autorului pe care l-a ales. Azi însă, nu mă pot supune decât timpului brutal al evenimentelor. Ele conduc jocul, până și în gândurile mele.

Dezorganizează meditația. Și mă constrâng să scriu numai fragmente.

„Jurnalistul“ este un om fără viitor.

4 aprilie

„Ne putem îndoi că Hitler are multă imaginație politică. Dacă surprinde de fiecare dată cancelariile e doar fiindcă îndrăznește să trișeze, în timp ce cancelariile se încapățânează să respecte regulile jocului.“

Cu aceste rânduri începe apelul meu de a răspândi în opinia publică din cele două lumi sloganul

HITLER PROSCRIS!

pe care-l comentez astfel (în *Nouveaux Cahiers* primite azi-dimineață):

Nimeni nu se așază la masa de joc cu un trișor învederat. Nimeni nu-și întinde, cu un gest nobil, atuul gangsterului care-l ia în cătare. Și totuși „marile democrații“ continuă să facă demersuri diplomatice pe lângă Hitler. Cu puțin timp înainte să ocupe Praga, ambasadorii de la Berlin cereau plini de gravitate lămuriri despre intențiile Germaniei. Li s-a răspuns că sunt cum nu se poate mai pașnice.

Să nu ne mai așezăm la masa de joc cu Hitler. Englezii au înțeles: nu e un gentleman.

Dar atunci rămâne o singură posibilitate. A refuza să te așezi la aceeași masă de joc cu Hitler înseamnă din punct de vedere politic a-l declara proscris.

Inutil de amintit aici făcutele și nefăcutele strigătoare la cer care ar putea justifica în ochii națiunilor civilizate o asemenea măsură. Singura întrebare fără răspuns privește eficacitatea acestei declarații în interiorul Reichului. I-ar face ea pe nemți să strângă rândurile în jurul conducătorului lor,

sau, dimpotrivă, ar reda opoziției ascunse conștiința care-i lipsește prea adesea?

Aș inclina către a doua supoziție. Din păcate, e foarte puțin probabil ca guvernele democratice să ia în serios o propunere de acest gen, asumându-și toate riscurile pe care le comportă. Nu-i vorba de faptul că proiectul ar părea nerealizabil în sine (el n-are sens decât în ipoteza unui război iminent, și trebuie abordat cu o „propagandă“ fără fisură). Însă ar presupune din partea guvernanților, în lipsa unei conștiințe absolute, o mare rapiditate de decizie, și mai ales capacitatea de a-și asuma responsabilitățile. În asta și constă utopia lui.

Credem totuși că ar avea mari șanse de reușită dacă oamenii de stat realiști și curajoși l-ar adopta în principiu și s-ar pregăti să-l pună în aplicare în ziua Z.

5 aprilie

Cutare șef de stat se oferă, ni se spune, să părăsească o insulă luată cu japca, cu condiția să i se dea în schimb alt teritoriu sau altă colonie. Astăzi, recompensat pentru înapoierea obiectului furat e hoțul însuși.

8 aprilie

Di Pin a fost marinar, pe urmă contrabandist, pe urmă vameș. Astăzi cultivă o superbă grădină, într-o vâlcea cu pământ galben, adăpostită sub pini. În timp ce alegeam împreună câteva conopide – „Nu cumva să tăiați frunzele mici! Trebuie fierte cu totul, sunt delicioase!“ –, auzim radioul monologând în căsuța lui cu obloane albastre. Debarcare... împușcături... cuirasate... Lovitură militară în Albania.

— Vezi dumneata, îmi spune el, pentru noi, ăștia mărunți, ce contează cine-i la putere? Că-s nemți, că-s englezi, cine-or fi, să ne lase să muncim. Cu ce schimbă asta lucrurile? Eu am semănat și am plivit ca-n fiecare an. N-au decât să facă

război pentru ale lor! Eu știu ce-i aia, am făcut războiul. Da' de data asta am semănat totu' ca de obicei, și-om vedea!

— Crezi c-o să te lase în pace fasciștii, dacă vin la putere?

— Nu mă pot împiedica să muncesc! Am semănat totu' ca-n anii trecuți...

Dl Pin aruncă o privire fermă și competentă spre vârcea și spre culturile lui. Reflectează și își potrivește șapca. Apoi, dintr-odată, privirea i se întunecă:

— Ha! Da' să știți că, dacă italienii debarcă aici, eu *arunc toată țara în aer!*

Nu știu cum o să procedeze, dar e o frumoasă redeșteptare națională!

11 aprilie

Dl Pin a semănat, dar eu nu reușesc nici măcar să defrișez câmpul unei mari lucrări proiectate.

Orice operă, orice gest omenesc, câteodată chiar cele mai elementare, necesită și presupun un viitor.

Uităm adesea lucrul ăsta, în viața noastră individuală. Statisticile ni-l vor reaminti. Vom constata anul viitor (dacă va mai fi un an viitor) că în această perioadă de amenințări cu războiul s-au născut mai puține cărți, dar și mai puțini copii și mai puține iubiri profunde. Războiul nu ucide doar atât timp cât bântuie, și după aceea; ci și înainte.

11 aprilie

Când împrejurările mă împiedică să mă cufund în opera la care lucrez, spiritul autocritic ia locul, în mine, efortului creator. Îmi închipui o culegere de *Contraziceri*, în care mi-aș combate lucrările precedente...

A gândi cu mâinile, de pildă: acuzam cultura modernă că s-a „desprins“ abuziv de popor, că și-a pierdut astfel seva activă și a lăsat masele înfometate pradă delirului totalitar. Azi, dimpotrivă, mi se pare că adevărata conștiință a vieții

nu s-a păstrat decât la scriitorii savanți care, prin asceză intelectuală și rafinamente emoționale, au reușit să capteze câteva dintre secretele existenței noastre; în timp ce masele, create de forțe inumane (și cărora *nici o* cultură nu li s-ar fi putut opune), au decăzut sub nivelul la care gândirea mai poate acționa. Dacă există divorț între cultură și mase, vina ar aparține mai puțin culturii, cât fatalităților anonime ce organizează un univers mecanic (radioul, capitalul, urbanismul), în cadrul căruia cea mai „activă” dintre culturi își pierde priza și eficacitatea. E momentul în care dictatorii își lansează mașinăria de dresat spiritele în serie...

La fel, sub influența evenimentelor recente (starea de asediu decretată în toată Europa), sunt ispitit să adopt o poziție contrară celei din *Jurnalul unui intelectual în șomaj* și să insist de-acî înainte pe valorile opoziției mai mult decât pe cele ale comunității. Căci dacă adevărata comuniune nu există decât în adevărul însuși, acest adevăr apare indiscutabil ezoteric în ochii maselor. În jumătate de Europă, el ține deja de Catacombe, nu de Forum.

Am fost lăudat pentru „gândirea mea apropiată de viață”. Vai! sunt prea apropiat de ea – și mai ales de viața celorlalți! Dorești câteodată să fii bogat, doar pentru a păstra anumite distanțe – exact acelea pe care, în *Jurnalul* meu, le descriam drept un scandal...

16 aprilie

Întrebare: În ce măsură un scriitor are dreptul, sau datoria, de a se arăta în mod public *obiectiv* față de propriile lucrări? Își va submina oare demersul arătându-i punctele slabe, sau, dimpotrivă, îi va da o eficacitate sporită?

Problemă de o importanță generală, într-o lume în care se instalează treptat regimul uniunii sacre și al opiniilor înregimentate. În ce măsură un cetățean are dreptul, sau datoria, de a se arăta în mod public *obiectiv* față de propria națiune? Soarta democrației depinde de felul în care va fi